

Małgorzata Kowalska-Chrzanowska <https://orcid.org/0000-0002-2839-5732>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: koma@umk.pl

Budżet obywatelski jako instrument partycypacji społecznej w obszarze kultury

Abstract

Participatory Budget as an Instrument of Social Participation in the Culture Sector

For the last decades, public management has recorded a dynamic growth, which is manifested by the concepts of new public management and public governance. As part of these concepts, there emerge tools to support the process of public sector management, including a participatory budget – a tool that allows local communities to decide on the allocation of budget resources in their local government units. The aim of the paper is to try to answer the question of whether the participatory budget is an effective instrument of social participation in the culture sector. In order to investigate this issue, the author describes the idea of participatory budget and presents the analysis results on how this tool is applied in public management in the capital cities of 18 Polish provinces. The results show that that the participatory budget is rarely used to its fullest potential.

Keywords: participatory budget, social participation, culture sector, new public management, public governance.

Słowa kluczowe: budżet partycypacyjny, partycypacja społeczna, sektor kultury, nowe zarządzanie publiczne, współrządzenie.

Wprowadzenie

Partycypacja społeczna jest obszarem wpisującym się w dwie koncepcje – nowego zarządzania publicznego (*new public management*) oraz współzarządzania czy współrządzenia (*public governance*). Obydwie z wymienionych bazują na decentralizacji

terytorialnej oraz podziale zadań, kompetencji i źródeł finansowania pomiędzy państwo a jednostki samorządu terytorialnego. Pomijając zalety i wady każdej z koncepcji, szeroko opisane już w literaturze z zakresu zarządzania [zob. m.in. Izdebski 2007], ich istota sprowadza się do implementacji instrumentów (narzędzi, technik i reguł) zarządzania wykorzystywanych w sektorze prywatnym do sektora publicznego w celu poprawy efektywności oraz racjonalności działań w nim podejmowanych. Do takich instrumentów zalicza się najczęściej konsultacje społeczne, ocenę skutków regulacji, partnerstwo publiczno-prywatne i budżet partycypacyjny. Celem artykułu jest przedstawienie ostatniego z wymienionych narzędzi. Poza ogólną charakterystyką tego fenomenu jako formy współdecydowania obywateli o życiu publicznym i rozwoju lokalnym, autorka podejmuje próbę oceny aktywizacji społecznej w obszarach związanych z zaspokajaniem potrzeb kulturowych. Celowi temu służy prezentacja wyników badań budżetów partycypacyjnych 18 miast wojewódzkich w Polsce za lata 2013–2018 oraz wybranych edycji na rok 2019¹. Na podstawie przeprowadzonych badań próbuję odpowiedzieć na pytanie, czy budżet obywatelski jest skutecznym instrumentem partycypacji społecznej w obszarze kultury oraz jaki jest potencjał aktywności środowisk lokalnych zaangażowanych we współzarządzanie sferą publiczną w tym obszarze.

Budżet partycypacyjny jako forma współdecydowania obywateli był już wielokrotnie przedmiotem licznych opracowań na łamach piśmiennictwa fachowego z zakresu rozmaitych dyscyplin (m.in. gospodarki przestrzennej, politologii, socjologii, finansów i zarządzania, urbanistyki). Omawiano go między innymi jako narzędzie *public governance* [Kołodziej-Hajdo 2017; Owsiak 2016], instrument finansowania inwestycji [Leśniewska-Napierała 2017], środek komunikacji elektronicznej [Matusiak 2016], formę alokacji środków finansowych [Rachwał 2013], mechanizm zrównoważonego rozwoju lokalnego [Sobol 2017a], a wreszcie przejaw współrządzenia [Michalska-Żyła, Brzeziński 2017] czy narzędzie PR jednostek terytorialnych [Ossowski 2017]. Podczas gdy w części artykułów próbowano wskazać ogólne zasady funkcjonowania idei budżetu partycypacyjnego, to jest jego genezę, założenia i dylematy [Pytlik 2017; Polko 2015], w innych ograniczono się do prezentacji lokalnych aspektów jego wdrażania [m.in. Laskowska 2017; Sempia 2017; Studencka 2017]. Projekty z obszaru kultury obecne w budżetach partycypacyjnych miast wojewódzkich nie były jednak dotąd przedmiotem pogłębianych analiz.

¹ Objęcie analizą wszystkich budżetów miast wojewódzkich na rok 2019 nie było możliwe, ponieważ w większości miast w chwili przygotowywania niniejszego tekstu (koniec września 2018 r.) nie zakończył się jeszcze etap głosowania mieszkańców nad projektami.

Budżet obywatelski jako przejaw partycypacji społecznej

Partycypacja społeczna z reguły definiowana jest jako współpraca różnych grup obywateli w celu osiągnięcia wspólnych celów (partycypacja horyzontalna) lub współuczestnictwo w procesie podejmowania decyzji z różnymi organami władzy (partycypacja wertykalna). Ten drugi z wymienionych rodzajów partycypacji określany bywa także mianem partycypacji obywatelskiej, bowiem bazuje na pewnego rodzaju umowie społecznej między obywatelami a przedstawicielami władzy samorządowej. Fundamentem tak rozumianej partycypacji jest odpowiedni klimat współpracy, umożliwiający obywatelom realny wpływ na formułowanie polityki publicznej i gwarantujący im możliwość aktywnego udziału w podejmowaniu decyzji odnoszących się do jej realizacji (konsultacje społeczne, udział w głosowaniach itp.).

Jednym z instrumentów partycypacji obywatelskiej jest budżet partycypacyjny (obywatelski). Jego istota polega na: 1) zgłaszaniu przez pojedynczych obywateli oraz grupy interesariuszy propozycji pomysłów inwestycji i zadań, które powinny zostać sfinansowane z części środków budżetu gminy, powiatu lub województwa, a następnie 2) wyborze – w drodze głosowania mieszkańców – tych przedsięwzięć, które powinny zostać zrealizowane.

Wśród cech charakterystycznych odróżniających budżet partycypacyjny od innych praktyk angażujących obywateli wymienić należy:

- prowadzenie publicznej dyskusji między mieszkańcami, którzy rozmawiają z sobą na specjalnie zorganizowanych zebraniach lub na forach;
- skoncentrowanie dyskusji wokół jasno określonych, ograniczonych środków finansowych;
- objęcie mechanizmami finansowania całej gminy, powiatu lub województwa;
- wiążący charakter przeprowadzonych konsultacji (choćby wynik głosowania nie wiąże organu podejmującego określone działanie, to organ powinien je uzasadnić, gdy podejmuje decyzje wbrew wynikowi konsultacji, a brak takiego uzasadnienia należy traktować jako naruszenie prawa);
- długofalowość i cykliczność (budżety przygotowywane są co roku) [Sempiak 2017: 142].

Mimo podnoszonych w literaturze pewnych wad czy mankamentów budżetu partycypacyjnego (jak choćby niewielka pula środków finansowych w nim przewidziana, wątpliwości co do ustalania zasad zgłaszania i wyboru projektów, łamanie wiążącego charakteru, brak jakichkolwiek regulacji prawnych uniemożliwiających ocenę prawidłowości przeprowadzenia konsultacji) [por. Poniatowicz 2014: 184–186], trudno nie dostrzegać jego potencjału. Z pewnością ułatwia on identyfikację potrzeb społeczności lokalnej, wspomaga integrację społeczności wokół ważnych dla niej kwestii oraz podnosi poziom zaufania do władz lokalnych. Na poziomie jednostkowym z kolei daje poczucie przynależności do grupy i pobudza motywację do działania na rzecz dobra wspólnego [Owsiak 2016: 114].

Początki budżetu partycypacyjnego sięgają końca lat 80. XX wieku, kiedy ta forma współdecydowania o rozdzielaniu środków publicznych zastosowana została w mieście Porto Alegre w Brazylii. W kolejnych latach zalety płynące z wprowadzenia budżetu partycypacyjnego dostrzegły między innymi Wielka Brytania, Francja, Hiszpania, Włochy, Niemcy czy Kanada [Kowalska 2014: 109; Poniatowicz 2014: 177].

W Polsce pierwszy budżet partycypacyjny uruchomiony został w Sopocie w 2011 roku. Od tego momentu jego mechanizmami zainteresowało się ponad 100 miast.

Warto podkreślić, że w polskim systemie prawnym nie istnieją sztywne przepisy precyzyjnie określające prawne podstawy wdrażania i funkcjonowania budżetów partycypacyjnych. Zachętę do ich wprowadzania stanowią zapisy zawarte w „Ustawie o samorządzie gminnym” [*Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie...*] oraz Europejskiej Karcie Samorządu Lokalnego [*Europejska Karta...*]. Wynika z nich, że organy władzy na poszczególnych szczeblach mają możliwość, a nawet obowiązek, prowadzenia konsultacji społecznych z obywatelami (przygotowywanie planów i podejmowanie decyzji) we wszystkich sprawach ich dotyczących [por. Matusiak 2016: 131–134]. W konsekwencji tych zapisów najczęściej podstawą prawną budżetów obywatelskich są stosowne uchwały władz samorządowych (rad miasta, prezydentów, burmistrzów, wójtów, marszałków).

Ponieważ w Polsce nie obowiązuje jeden powszechny model budżetu partycypacyjnego, do budżetów realizowanych przez pojedyncze jednostki samorządu terytorialnego mogą być zgłaszane różnego rodzaju projekty – zarówno te dotyczące budowy, modernizacji lub remontów elementów infrastruktury, jak i te mające na celu poprawę warunków życia i funkcjonowania mieszkańców, a wreszcie dotyczące organizowania wydarzeń o charakterze społecznym, kulturalnym, oświatowym lub sportowym.

W większości przypadków każdy mieszkaniec w danej edycji budżetu partycypacyjnego może przygotować i poprzeć więcej niż jeden projekt. Podczas gdy część samorządów wymaga, by osoba zgłaszająca projekt miała ukończony 16. rok życia (np. Toruń), inne dopuszczają zgłoszenia bez względu na wiek (warunkiem jest, że osoby niepełnoletnie muszą posiadać zgodę rodzica lub opiekuna prawnego (np. Warszawa)). Do budżetów partycypacyjnych można składać propozycje odnoszące się do zaspokajania potrzeb mieszkańców całego miasta, powiatu, województwa (tzw. projekty duże lub ogólnomiejskie, ogólnopowiatowe, ogólnowojevodzkie) oraz dotyczące rozwiązywania problemów mieszkańców mniejszych obszarów danej jednostki terytorialnej (tzw. projekty małe lub projekty dzielnicowe, osiedlowe). Od 2017 roku w ramach tak zwanego zielonego budżetu obywatelskiego można przygotowywać także projekty tworzenia nowych terenów zieleni lub rewitalizacji istniejących. Aby zgłosić projekt do budżetu obywatelskiego, należy opisać pomysł na specjalnym formularzu, zebrać podpisy poparcia (i ewentualnie dodatkowe materiały wskazane w formularzu), a następnie dostarczyć komplet dokumentów do

stosownego urzędu. Z reguły przy zgłaszaniu projektów jedynymi ograniczeniami są okres realizacji inwestycji danego przedsięwzięcia, który nie powinien przekraczać jednego roku kalendarzowego, oraz graniczna kwota przewidziana na realizację poszczególnych typów projektów (np. niższa dla projektów dzielnicowych i osiedlowych, wyższa – dla ogólnomiejskich).

Wszystkie zgłoszone do władz lokalnych projekty podlegają analizie formalnej, którą prowadzą wydziały danej jednostki samorządowej lub specjalnie w tym celu powołane zespoły oceniające. Po zakończeniu procesu weryfikacji formalnej ogłaszane są listy projektów, które poddaje się pod głosowanie mieszkańców (drogą tradycyjną – w wyznaczonych do tego punktach konsultacyjnych, lub drogą elektroniczną – za pośrednictwem serwisów WWW). Weryfikacja głosujących odbywa się na podstawie adresu zamieszkania, numeru PESEL i dowodu osobistego. Projekty, które uzyskają największą liczbę głosów, mają największą szansę na realizację w kolejnym roku kalendarzowym².

Budżety partycypacyjne jako przedmiot badań

Budżety partycypacyjne stanowią interesujący, choć niełatwy przedmiot badań. Mimo że większość jednostek terytorialnych udostępnia materiały dotyczące realizacji kolejnych edycji budżetów, to materiały te są niejednokrotnie niekompletne (brakuje np. informacji o liczbie zgłoszonych projektów, liczbie oddanych głosów) i rozproszone na różnych stronach WWW (np. instytucji obywatelskich, urzędów miasta, serwerach z danymi otwartymi). Innym problemem jest operowanie przez osoby opracowujące dane różnymi jednostkami miar – niekiedy jest to liczba osób, innym razem liczba głosów, jeszcze innym – liczba uzyskanych punktów, a wreszcie – frekwencja wyrażona w procentach. Odrębną kwestią jest udostępnianie materiałów w nieedytowalnych formatach danych oraz brak zestawień sumarycznych pozwalających między innymi na ocenę popularności kategorii tematycznych reprezentowanych przez poszczególne projekty (np. infrastruktura vs kultura vs edukacja). Wszystko to powoduje, że mamy do czynienia z materiałem niezwykle różnorodnym pod względem formy i treści, wymagającym żmudnej i czasochłonnej pracy [zob. też Żelazna-Jochim 2017].

² Wyjątkowy na skalę całego kraju sposób przeprowadzania budżetu obywatelskiego wprowadził Gorzów Wielkopolski. Pomysł można zgłaszać tu poprzez standardowe formularze bądź podczas specjalnego spotkania dyskusyjnego, organizowanego w każdej dzielnicy. Na spotkaniu zebrani mogą przyznać rekomendację dla projektów lub, przy jednomyślności, wybrać projekty do realizacji, jednocześnie rezygnując z przeprowadzania głosowania.

Metodologia badań

Ponieważ celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy budżet obywatelski stanowi efektywny instrument partycypacji społecznej w obszarze kultury, poddałam analizie budżety obywatelskie wdrożone w 18 miastach wojewódzkich³ w latach 2013–2018 oraz dane z wybranych budżetów na rok 2019. W poszczególnych ich edycjach szczegółową analizą objęto takie zagadnienia, jak liczba projektów realizowanych z obszaru kultury, ich rodzaj, wysokość przyznanych środków finansowych i poziom zaangażowania mieszkańców w ich poparcie wyrażone liczbą oddanych głosów. Jako projekty z obszaru kultury traktowano inicjatywy służące:

- 1) budowie, modernizacji i rewitalizacji obiektów i instytucji kultury (np. budowa amfiteatrów, modernizacja sal widowiskowych, wyposażenie bibliotek i muzeów, konserwacja zabytków i pomników pamięci);
- 2) organizacji wydarzeń i imprez artystyczno-kulturalnych (pokazy filmowe i wystawy plenerowe, bookcrossing⁴, koncerty, festyny, zajęcia dydaktyczne, spotkania integracyjne i warsztaty twórcze organizowane dla różnych kategorii odbiorców przez podmioty działające w sektorze kultury).

Z badań wykluczono jedynie te przedsięwzięcia o charakterze prospołecznym, w których opisie formalnym nie podano żadnych informacji o programie kulturalnym (np. festyny parafialne), jak również te, które pozostawiały wątpliwości co do wiodącego charakteru wydarzenia (np. pikniki osiedlowe). Z przyczyn oczywistych badaniami nie objęto także projektów z zakresu kultury fizycznej.

Analiz poszczególnych budżetów partycypacyjnych dokonano na podstawie dokumentów udostępnionych na stronach WWW poszczególnych urzędów miasta oraz pozyskanych w drodze korespondencji elektronicznej z ich przedstawicielami.

Projekty z obszaru kultury w budżetach partycypacyjnych miast wojewódzkich w latach 2013–2018 oraz wybranych budżetach na rok 2019 – rezultaty badań i dyskusja

Najwcześniej, bo już w 2013 roku, budżety partycypacyjne wprowadzono w Bydgoszczy, Gorzowie Wielkopolskim, Poznaniu, Wrocławiu i Zielonej Górze. W dziewięciu miastach do współdecydowania o budżecie gminnym mieszkańców zapraszano od

³ Pod pojęciem „miasta wojewódzkie” należy rozumieć miasta, które od dnia 1 stycznia 1999 r. są siedzibą wojewody i/lub sejmiku województwa.

⁴ Pozostawianie książek w miejscach publicznych, jak również w miejscach celowo utworzonych (stoliki, regały, gabloty) po to, by znalazca mógł je przeczytać i przekazać dalej.

2014 roku, w pozostałych czterech – od roku 2015. W większości przypadków określenie „budżet partycypacyjny na ... rok” oznaczało rok realizacji projektów (głosowanie na projekty odbywało się w roku poprzedzającym realizację). W przypadku Krakowa i Wrocławia w określeniu „budżet partycypacyjny na ... rok” zawarty był natomiast rok głosowania mieszkańców, mimo że głosowanie dotyczyło projektów przewidzianych do realizacji na rok kolejny.

Ogółem w latach 2013–2018 w ramach wszystkich budżetów partycypacyjnych miast wojewódzkich poddano pod głosowanie 23 116 projektów, z których do realizacji mieszkańcy wybrali 6329 (27%). 908 z nich stanowiły projekty z obszaru kultury (14%) (por. tabela 1).

W momencie przygotowywania niniejszego opracowania (wrzesień 2018 r.) w przypadku większości miast wojewódzkich rozpoczął się etap głosowania na projekty zgłoszone do realizacji na rok 2019. Tym razem na listach znalazło się 5400 propozycji zadań, z tego 488 z obszaru kultury (por. tabela 1). W czterech miastach (Rzeszów, Toruń, Warszawa, Zielona Góra) do końca września 2018 roku etap głosowania zakończono. W jego wyniku do realizacji wybrano 1095 projektów, z czego 257 z obszaru kultury. Tym samym sumaryczna liczba wszystkich projektów z obszaru kultury rekomendowanych do realizacji z budżetów partycypacyjnych wprowadzonych w latach 2013–2019 wyniosła 1165.

Zebrane dane dowodzą, że w dotychczas wdrożonych w miastach wojewódzkich budżetach partycypacyjnych projekty z obszaru kultury stanowiły niewielki odsetek (14%) wszystkich projektów przewidzianych do realizacji. Mimo że liczba zadań o charakterze kulturowym sukcesywnie wzrasta (zob. wykres 1), wciąż jest niewielka w porównaniu z pozostałymi kategoriami projektów. Bez wątplenia w analizowanych budżetach partycypacyjnych przeważały zadania dotyczące infrastruktury osiedlowej, między innymi budowy parkingów i zatok postojowych, chodników, zagospodarowania terenów sportowo-rekreacyjnych. Największa liczba projektów z obszaru kultury została natomiast przewidziana do realizacji w roku 2018. Fakt ten nie dziwi, bowiem w tym roku pula środków finansowych przeznaczona na poszczególne budżety była najwyższa (zob. tabela 5). Stosunkowo duża liczba projektów kulturalnych, które otrzymały rekomendację mieszkańców w miastach, gdzie zakończono już głosowanie nad budżetami partycypacyjnymi na rok 2019, pozwala ostrożnie prognozować, że w budżetach na kolejne lata zadań z tego zakresu będzie coraz więcej.

Tabela 1. Liczba projektów poddanych pod głosowanie i wybranych do realizacji w poszczególnych edycjach budżetów partycypacyjnych

Miasto	BP2013			BP2014			BP2015			BP2016			BP2017			BP2018			BP2019			
	G	R	K	G	R	K	G	R	K	G	R	K	G	R	K	G	R	K	G	R	K	
Białystok	-	-	-	51	7	1	56	15	1	57	39	5	62	29	2	44	36	6	93			Głosowanie w toku, na listach 7 projektów z obszaru kultury
Bydgoszcz	bd.	53	1	200	56	2	190	61	1	145	44	2	175	40	2	274	33	1	418			Głosowanie w toku, na listach 13 projektów z obszaru kultury
Gdańsk	-	-	-	301	27	1	151	21	1	210	71	2	254	111	2	297	103	6	319			Głosowanie w toku, na listach 11 projektów z obszaru kultury
Gorzów Wielkopolski	38	16	0	75	10	0	121	15	0	104	9	0	67	14	1	109	47	0	45			Głosowanie w toku, na listach 2 projekty z obszaru kultury
Katowice	-	-	-	-	-	-	202	86	22	241	119	35	251	129	36	252	139	37	247			Głosowanie w toku, na listach 60 projektów z obszaru kultury
Kielce	-	-	-	109	3	0	65	22	1	96	16	0	66	14	0	48	23	0	45			Głosowanie w toku, na listach 1 projekt z obszaru kultury
Kraków	-	-	-	436	68	12	467	111	21	401	83	9	319	92	13	430	120	25			*	
Lublin	-	-	-	-	-	-	233	29	1	155	25	1	149	23	1	118	44	0	165			Głosowanie w toku, na listach 4 projekty z obszaru kultury
Łódź	-	-	-	759	47	3	531	65	5	531	87	11	1 188	218	38	720	233	53	837			Głosowanie w toku, na listach 57 projektów z obszaru kultury
Olsztyn	-	-	-	160	34	0	123	32	2	139	27	2	136	27	1	133	27	6	111			Głosowanie w toku, na listach 22 projekty z obszaru kultury
Opole	-	-	-	-	-	-	97	3	0	141	29	4	158	13	1	149	18	5	90			Głosowanie w toku, na listach 18 projektów z obszaru kultury

Poznań	20	5	0	20	4	1	30	6	1	168	38	2	128	47	7	160	34	3	259	Głosowanie w toku, na listach 25 projektów z obszaru kultury	
Rzeszów	-	-	-	102	10	1	51	6	3	58	32	3	79	34	3	87	36	7	74	36	6
Szczecin	-	-	-	192	2	0	142	9	0	170	4	0	122	13	0	113	13	3	138	Głosowanie w toku, na listach 14 projektów z obszaru kultury	
Toruń	-	-	-	144	43	2	185	53	5	119	53	5	131	48	2	129	56	2	121	67	10
Warszawa	-	-	-	-	-	-	1 390	336	46	1 464	644	122	1 750	770	142	1 808	881	177	1 628	850	215
Wrocław	129	8	1	314	89	0	545	79	2	445	65	0	372	64	1	263	Głosowanie w toku, na listach 22 projekty z obszaru kultury		*		
Zielona Góra	100	14	0	197	17	1	220	27	2	171	11	2	164	27	3	143	22	2	117	22	1

Objaśnienia skrótów zastosowanych w tabeli:

BP – budżet partycypacyjny

G – liczba projektów poddanych pod głosowanie mieszkańców

R – liczba projektów przewidzianych do realizacji

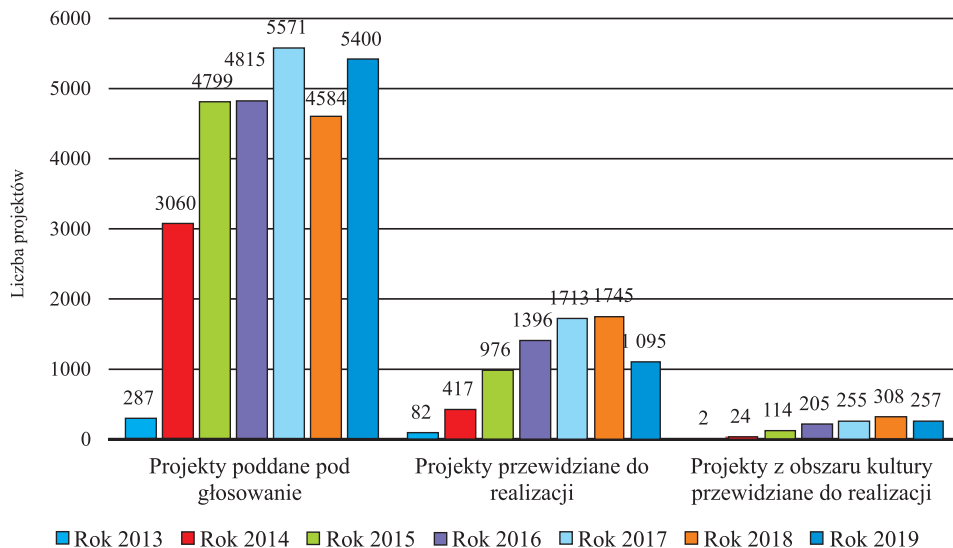
K – liczba projektów z obszaru kultury przewidzianych do realizacji

bd. – brak danych

- - brak edycji budżetu obywatelskiego w danym roku

* w przypadku Krakowa i Wrocławia zadania do realizacji na rok 2019 ujęto w budżecie za rok poprzedni

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 1. Ogólna liczba projektów przewidzianych do realizacji w poszczególnych latach a liczba projektów z obszaru kultury⁵

Źródło: opracowanie własne.

Analiza opisów formalnych 1165 zidentyfikowanych w budżetach partycypacyjnych projektów z obszaru kultury pozwoliła na pogrupowanie projektów w pięć kategorii przedmiotowych, takich jak:

- A. budowa nowych obiektów i instytucji kultury (teatry, amfiteatry, kina, sceny plenerowe, sale widowiskowe, księżkomy, biblioteki, muzea);
- B. wyposażanie, adaptacja, modernizacja i rewitalizacja obiektów oraz instytucji prowadzących działalność kulturalną (zakup książek i komputerów do bibliotek, wyposażanie sal kinowych, muzeów, pracowni artystycznych, domów kultury, remonty budynków instytucji kultury, renowacja rzeźb, konserwacja zabytków i pomników pamięci);
- C. tworzenie artefaktów upowszechniających dziedzictwo artystyczne i kulturalne (murale, trasy zabytkowe, tablice pamiątkowe, rzeźby, fontanny i ławeczki muzyczne);
- D. organizacja masowych wydarzeń o charakterze artystyczno-kulturalnym (koncerty, spektakle, festiwale muzyczne, festyny, galerie plenerowe, pokazy filmowe, kabarety, spektakle teatralne);

⁵ W analizach za rok 2019 uwzględniono jedynie dane z czterech miast, w których zakończył się etap głosowania.

- E. organizacja zajęć o charakterze artystyczno-kulturalnym odbywających się lub organizowanych przez instytucje prowadzące działalność kulturalną (warsztaty twórcze, plastyczne, muzyczne, spotkania autorskie, spotkania integracyjno-kulturowe, konkursy) (por. tabela 2).

Tabela 2. Projekty z obszaru kultury według wyróżnionych kategorii zadań

Miasto	Liczba projektów przewidzianych do realizacji w budżetach partycypacyjnych z lat 2013–2019 [*] w podziale na kategorie przedmiotowe				
	A	B	C	D	E
Białystok	5	2	5	2	1
Bydgoszcz	2	7	0	0	0
Gdańsk	3	2	2	1	4
Gorzów Wielkopolski	0	0	0	0	1
Katowice	2	102	1	21	4
Kielce	0	1	0	0	0
Kraków	3	41	7	18	11
Lublin	0	0	1	0	2
Łódź	2	82	5	8	13
Olsztyn	0	5	0	6	0
Opole	2	1	4	3	0
Poznań	0	5	1	7	1
Rzeszów	0	3	1	7	12
Szczecin	0	0	2	0	1
Toruń	0	8	8	9	1
Warszawa	23	318	35	147	179
Wrocław	1	1	1	0	1
Zielona Góra	0	5	3	2	0
Suma	43	583	76	231	231

* W analizach za rok 2019 uwzględniono jedynie dane z czterech miast, w których zakończył się etap głosowania.
Źródło: opracowanie własne.

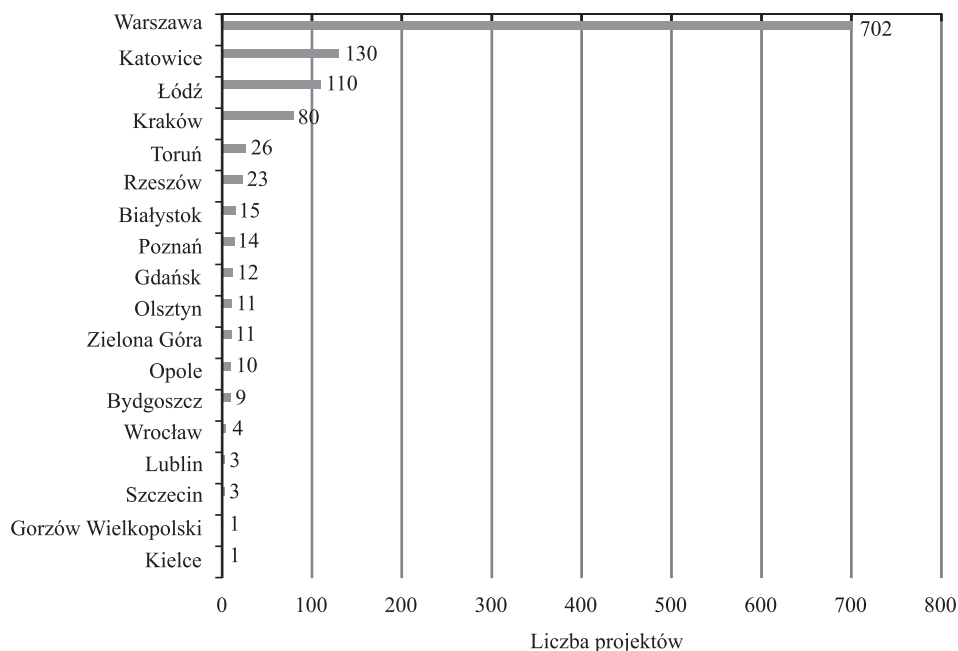
Dane z tabeli 2 ilustrują, że w analizowanych budżetach partycypacyjnych największą pod względem liczebnym kategorię projektów stanowiły projekty dotyczące wyposażania, adaptacji, modernizacji i rewitalizacji obiektów oraz instytucji prowadzących działalność kulturalną (50%). Dominacja tej grupy zdań nie zaskakuje. W obliczu większych lub mniejszych kłopotów finansowych, z jakimi borykają się instytucje

kultury, cieszy fakt, że mieszkańcy miast wojewódzkich dostrzegają te problemy, zgłaszają propozycje ich rozwiązania, a następnie popierają wdrażanie konkretnych działań poprzez oddanie na nie swojego głosu. Na drugim miejscu *ex aequo* znalazły się projekty mające na celu organizację masowych wydarzeń kulturalnych oraz projekty zakładające przygotowanie różnego typu zajęć o charakterze artystyczno-kulturalnym (odpowiednio po 19,9% ogólnej liczby projektów). Ponieważ wśród projektów zgłoszonych w ramach obydwu tych kategorii dominowały propozycje dające możliwość uczestnictwa w bezpłatnych wydarzeniach, a do tego w wielu przypadkach o charakterze integrującym lokalną społeczność, trudno dziwić się ich dużej popularności podczas głosowania. Z zebranych danych wynika, że najmniejszym poparciem mieszkańców miast wojewódzkich cieszyły się z kolei projekty tworzenia artefaktów kulturowych (6,5% ogólnej liczby projektów) oraz budowy nowych obiektów kultury (3,7% ogólnej liczby projektów). Można jedynie przypuszczać, że albo przygotowane z tego zakresu propozycje po prostu nie przekonały mieszkańców, albo były one na tyle kosztowne, że ich realizacja mogłaby pochłonąć znaczną część środków przewidzianych w danym budżecie partycypacyjnym. Być może wynika to także z przeświadczenia, że inwestycje tego typu powinny być pokryte z innych środków finansowych (np. samorządu województwa, powiatu, Ministerstwa Kultury, Banku Gospodarstwa Krajowego).

Bez wątplenia największą liczbę projektów z obszaru kultury rekomendowano do realizacji w Warszawie (702). Na kolejnych pozycjach uplasowały się Katowice (130), Łódź (110) i Kraków (80). Najmniej projektów o charakterze kulturalnym (poniżej 5) zainicjowano z kolei w Gorzowie Wielkopolskim, Kielcach, Lublinie, Szczecinie i Wrocławiu. Dziwi zwłaszcza wynik ostatniego z wymienionych miast, które przecież w 2016 roku otrzymało miano Europejskiej Stolicy Kultury.

Analizując poziom zaangażowania mieszkańców poszczególnych miast wojewódzkich w głosowanie nad projektami zgłoszonymi do budżetów partycypacyjnych, można sformułować wniosek o niewielkiej frekwencji (średnio do 10% do 28% ogólnej liczby mieszkańców) oraz malejącym udziale mieszkańców w procesach głosowania na projekty z budżetu partycypacyjnego (por. wykres 3 i tabela 3). Jedynie w przypadku Bydgoszczy i Katowic zauważalny jest trend rosnący. W większości miast okres najbardziej wzmożonego zainteresowania inicjatywą budżetu partycypacyjnego przypadł na rok 2015 (7 miast osiągnęło wówczas najwyższą frekwencję). Stosunkowo dużym powodzeniem cieszyły się także pierwsze edycje budżetów partycypacyjnych, z lat 2013 i 2014 (po 3 miasta odnotowały w tych latach większą liczbę osób głosujących). Wypowiedzi mieszkańców, zamieszczane na stronach WWW poszczególnych edycji budżetów partycypacyjnych, wskazują, że na malejące zainteresowanie tą formą partycypacji społecznej mają wpływ: uboga oferta i niska jakość zgłaszanych projektów, upolitycznienie procesu głosowania przez lokalne ugrupowania (lobbing), niedogodne terminy głosowania na projekty (przypadające z reguły w okresie wakacyjnym), problem z umiejętnym rozdysponowaniem kwot na poszczególne rodzaje zadań, niechęć do samego procesu głosowania (zwłaszcza

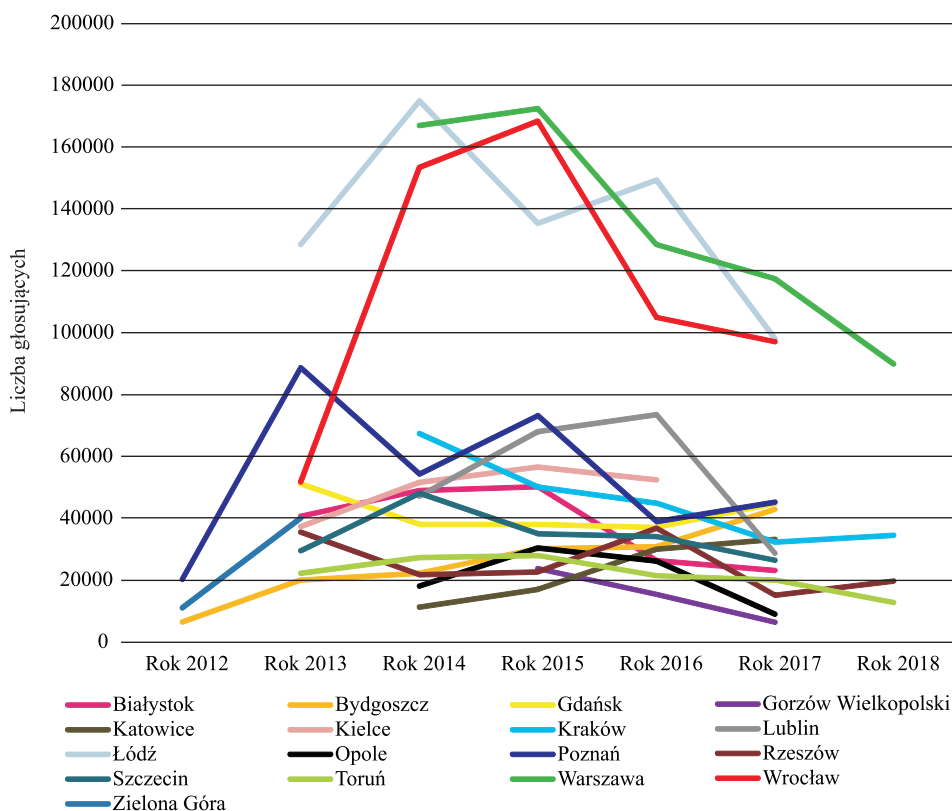
gdy we wcześniejszych edycjach do realizacji wybrane zostały inne projekty niż te, na które oddało się głos), coraz częściej ujawniane nieprawidłowości związane z organizacją poprzednich edycji budżetów, przedłużające się okresy realizacji zadań z lat minionych, spowszednienie samej idei budżetu partycypacyjnego, jego „słaba” promocja, a nawet brak wiedzy na jego temat. Podobne argumenty wysuwane są także w literaturze przedmiotu, gdzie dodatkowo przywołuje się takie powody, jak brak wiedzy władz lokalnych na temat realnych problemów społeczności i bezrefleksyjne wdrażanie budżetu partycypacyjnego, nie do końca przemyślany i niekiedy przypadkowy podział środków, poczucie marginalizowania opinii mieszkańców, przekonanie o z góry ustalonych wynikach głosowania, utrata zaufania do przedstawicieli administracji samorządowej, a nawet obawa przed byciem wyśmianym z powodu zaangażowania w proces współdecydowania [Pytlik 2017: 120–121; Zawadzka-Pąk, Lotko 2017: 450; Poniatowicz 2014: 184–186].

Wykres 2. Sumaryczna liczba projektów z obszaru kultury przewidziana do realizacji w budżetach partycypacyjnych poszczególnych miast wojewódzkich w latach 2013–2019⁶

Źródło: opracowanie własne.

⁶ W analizach za rok 2019 uwzględniono jedynie dane z czterech miast, w których zakończył się etap głosowania.

Wykres 3. Frekwencja w poszczególnych edycjach budżetów partycypacyjnych⁷

Źródło: opracowanie własne.

Jak już zauważono, z propozycji zgłoszonych do budżetów partycypacyjnych miast wojewódzkich w latach 2013–2018 do realizacji najczęściej wybierane były zadania dotyczące infrastruktury osiedlowej, bowiem to na te projekty głosowała największa liczba mieszkańców. Liczba głosów oddanych na projekty z obszaru kultury była zdecydowanie mniejsza. Bez pogłębionych analiz motywacji mieszkańców trudno dociekać przyczyn takiego stanu rzeczy. Można jedynie przypuszczać, że albo mieszkańcy zdecydowali się głosować na projekty zabezpieczające ich podstawowe potrzeby, albo oferta projektów z obszaru kultury oceniona została przez nich jako uboga bądź nieinteresująca. Być może zabrakło także skutecznej promocji

⁷ Ze względu na brak danych dotyczących liczby głosujących, na wykresie nie uwzględniono budżetów partycypacyjnych realizowanych w Olsztynie.

Tabela 3. Ogólna liczba mieszkańców miast wojewódzkich vs liczba mieszkańców biorących udział w głosowaniach na projekty z budżetów partycypacyjnych

Miasto	Liczba mieszkańców ogółem w roku głosowania										Liczba osób biorących udział w głosowaniu							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018				
Białystok	-	295 282	295 459	295 981	296 628	297 288	297 288	-	40 592	48 960	50 191	26 323	23 134	bd.				
Bydgoszcz	361 254	359 428	357 652	355 645	353 938	352 313	352 313	6 420	20 021	22 241	30 161	30 796	42 798	bd.				
Gdańsk	-	461 531	461 489	462 249	463 754	464 254	464 254	-	51 038	37 965	38 000	37 000	44 655	bd.				
Gorzów Wielkopolski	124 609	124 344	124 145	123 762	123 995	124 295	124 295	4 419	bd.	bd.	23 676	15 340	6 364	bd.				
Katowice	-	-	301 834	299 910	298 111	296 262	296 262	-	-	11 256	17 005	30 010	33 198	bd.				
Kielce	-	199 870	198 857	198 046	197 704	196 804	196 804	-	37 276	51 536	56 581	52 411	bd.	bd.				
Kraków	-	-	761 873	761 069	765 320	767 348	767 348	-	-	67 320	50 061	44 895	32 277	34 641				
Lublin	-	-	341 722	340 727	340 466	339 850	339 850	-	-	47 115	68 028	73 469	38 672	bd.				
Łódź	-	711 332	706 004	700 982	696 503	690 422	690 422	-	128 499	174 834	135 277	149 230	97 974	bd.				
Olsztyn	-	174 675	173 831	173 444	172 993	173 070	173 070	-	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.				
Opole	-	-	119 574	118 931	118 722	128 140	128 140	-	-	18 034	30 361	26 119	8 948	bd.				

Miasto	Liczba mieszkańców ogółem w roku głosowania								Liczba osób biorących udział w głosowaniu							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018		
Poznań	550 742	548 028	545 680	542 348	540 372	538 633	538 633	20 238	88 597	54 277	73 136	38 901	45 151	bd.		
Rzeszów	-	183 108	185 123	185 896	187 422	189 662	189 662	-	35 489	21 730	22 646	36 749	15 066	19 712		
Szczecin	-	408 172	407 180	405 657	404 878	403 883	403 883	-	29 457	48 076	34 990	34 067	26 378	bd.		
Toruń	-	203 447	203 158	202 689	202 521	202 562	202 562	-	22 246	27 281	27 925	21 411	20 000	12 720		
Warszawa	-	-	1 735 442	1 744 351	1 753 977	1 764 615	1 764 615	-	-	166 893	172 395	128 406	117 381	89 807		
Wrocław	-	632 067	634 487	635 759	637 683	638 586	638 586	-	51 708	153 366	168 278	104 884	97 043	bd.		
Zielona Góra	119 023	118 405	118 920	138 711	139 330	139 819	139 819	11 000	40 000	bd.	bd.	16 807	bd.	bd.		

* Stan na dzień 31 lipca 2018 r.

Objaśnienia skrótów stosowanych w tabeli:

bd. – brak danych, danych nie udało się ustalić

- - - danych nie podano ze względu na brak edycji budżetu partycypacyjnego w danym roku

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Liczba głosów ogółem oddanych na projekty z budżetu partycypacyjnego vs liczba głosów oddanych na projekty z obszaru kultury

Miasto	Liczba głosów ważnych oddanych na wszystkie projekty przewidziane do realizacji w ramach budżetu partycypacyjnego										Liczba głosów ważnych oddanych na projekty z obszaru kultury przewidziane do realizacji w ramach budżetu partycypacyjnego									
	BP2013	BP2014	BP2015	BP2016	BP2017	BP2018	BP2019	BP2013	BP2014	BP2015	BP2016	BP2017	BP2018	BP2019						
Białystok	-	bd.	39 610	46 027	23 162	21 128	bd.	-	5 899	3 715	17 096	1 781	8 339	bd.						
Bydgoszcz	bd.	bd.	17 761	21 457	29 246	40 201	bd.	bd.	bd.	5	617	589	642	bd.						
Gdańsk	-	48 941	158 716	199 630	212 959	114 020	bd.	-	1 426	1 666	2 876	1 556	4 202	bd.						
Gorzów Wielkopolski	8 372	14 826	47 848	21 837	10 065	5 375	bd.	-	-	-	-	296	-	bd.						
Katowice	-	-	10 843	88 630	157 231	279 672	bd.	-	-	1 001	7 381	9 240	13 848	bd.						
Kielce	-	bd.	179 841	181 514	150 429	112 024	bd.	-	-	762	-	-	-	bd.						
Kraków	-	1 750 526	581 544	484 254	351 608	395 496	-	-	50 657	20 799	9 969	7 674	18 952	-						
Lublin	-	-	154 345	49 699	179 835	65 652	bd.	-	-	1 276	4 056	2 202	-	bd.						
Łódź	-	557 193	779 471	654 357	611 860	413 305	bd.	-	1 699	6 151	15 259	23 319	29 091	bd.						
Olsztyn	-	10 519	23 830	14 617	25 687	40 742	bd.	-	-	871	216	2 769	6 751	bd.						
Opole	-	-	33 183	82 303	83 789	52 247	bd.	-	-	-	2 796	1 407	4 632	bd.						
Poznań	61 561	198 519	167 491	287 508	97 006	109 264	bd.	-	12 999	9 237	4 508	4 688	3 458	bd.						
Rzeszów	-	32 868	34 417	44 781	81 323	3 4930	47 121	-	3 286	7 673	3 257	6 928	4 263	5 888						
Szczecin	-	69 178	84 822	64 558	94 964	75 047	bd.	-	-	-	-	-	3 919	bd.						
Toruń	-	64 785	70 484	76 655	60 381	55 000	38 881	-	869	2 340	6 973	2 704	1 141	2 031						
Warszawa	-	-	521 510	1 017 883	718 311	926 320	808 830	-	-	27 006	80 405	66 130	97 232	19 843						
Wrocław	112 238	264 612	368 053	273 752	262 797	bd.	-	-	1 834	2 619	-	509	bd.	-						
Zielona Góra	43 168	80 757	125 190	87 628	53 842	18 051	36 593	-	1 154	7 030	2 155	4 876	1 300	633						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Pula środków przewidziana w poszczególnych edycjach budżetów partycypacyjnych vs sumaryczna wartość projektów z obszaru kultury

Miasto	Całkowita wartość budżetu partycypacyjnego (w mln zł)										Wartość wszystkich projektów z obszaru kultury przewidzianych do realizacji									
	BP2013	BP2014	BP2015	BP2016	BP2017	BP2018	BP2019	BP2013	BP2014	BP2015	BP2016	BP2017	BP2018	BP2019						
Białystok	-	10	12	20	7	10	10	-	1 400 000	1 450 000	3 601 280	800 000	2 523 825	bd.						
Bydgoszcz	5	5	5	5	5	10	13,305	211 238	355 063	63 895	444 992	160 000	250 000	bd.						
Gdańsk	-	9,970	11	10	10	14	19,819	-	198 392	412 475	389 000	136 000	495 000	bd.						
Gorzów Wielkopolski	1	2	2	2	4,080	5,730	6,180	-	-	-	-	81 000	-	bd.						
Katowice	-	-	10	20	20	20	22,8	-	-	383 750	1 025 218	1 113 060	1 623 060	bd.						
Kielce	-	5,050	5,490	5,584	5,950	5	5	-	-	76 780	-	-	-	bd.						
Kraków	-	4,5	14	10,855	12,145	12,145	-	-	205 383	417 970	271 560	156 120	774 595	-						
Lublin	-	-	10	15	15	15	15	-	-	85 000	462 560	300 000	-	bd.						
Łódź	-	20	40	40	40	40	40	-	54 400	579 000	1 210 250	1 472 390	1 226 250	bd.						
Olsztyn	-	2,150	3,3	3,530	3,730	3,730	3,730	-	-	118 000	220 000	300 000	970 000	bd.						
Opole	-	-	2	2,5	2,5	2,5	4,3	-	-	-	159 000	100 000	50 000	bd.						
Poznań	10	10	10	15	17,5	18	20	-	2 000 000	724 674	398 210	1 135 500	2 220 000	bd.						
Rzeszów	-	5	6,5	7,5	7,650	7,650	7,5	-	600 000	5 820 000	111 500	114 000	793 100	400 000						
Szczecin	-	5	5	6	7	8	9	-	-	-	-	-	380 000	bd.						
Toruń	-	6,440	6,580	6,6	7,030	7,050	7,070	-	60 680	349 300	442 301	375 000	106 000	349 849						
Warszawa	-	-	26,237	51,215	59	61,5	64,7	-	-	1 739 810	4 654 454	4 381 680	5 243 710	3 741 515						
Wrocław	3	20	20	25	25	25,250	-	500 000	-	300 000	-	250 000	bd.	-						
Zielona Góra	3	5,175	6	6	6	6	6	-	70 000	1 750 000	198 000	400 000	400 000	186 000						

Źródło: opracowanie własne.

tego rodzaju inicjatyw. Najwięcej głosów (ogółem 197 770) na projekty z obszaru kultury oddano w budżecie obywatelskim z 2018 roku (w 8 miastach odnotowano wówczas najwyższy poziom zainteresowania tego rodzaju projektami). Stanowiło to jednak i tak zaledwie 7% ogólnej liczby wszystkich zebranych głosów. Stosunkowo dużą popularnością cieszyły się także projekty kulturalne zaproponowane w budżetach na lata 2016 i 2017 (por. tabela 4). Zwiększone zainteresowanie projektami z obszaru kultury w ostatnich trzech latach może być skutkiem przygotowywania lepszych propozycji z tego zakresu lub/i dowodzić rozbudzania czy podnoszenia świadomości kulturalnej mieszkańców.

Analiza wartości środków finansowanych przewidzianych do rozdysponowania w ramach budżetów partycypacyjnych wskazuje w większości miast wojewódzkich na systematyczne zwiększanie nakładów na cel. Wzrost ten nie przekłada się jednak na zwiększony poziom finansowania przedsięwzięć z obszaru kultury. Ponieważ projekty z tego zakresu należą do mniejszości, konsekwencją tego jest także wydatkowanie na nie mniejszej puli środków (por. tabela 5).

Jak ilustrują powyższe dane, w latach 2013–2018 ogółem z budżetów partycypacyjnych na projekty z zakresu kultury przeznaczono zaledwie około 61 mln zł (z prawie 1,2 mld zł łącznej wartości wszystkich edycji budżetów partycypacyjnych). Największe nakłady na ten cel poniesiono z budżetów na rok 2018 (ogółem ponad 17 mln zł), a najmniejsze na rok 2013 (ok. 700 tys. zł). W ramach wszystkich edycji budżetów obywatelskich z lat 2013–2018 najwięcej środków finansowych na projekty z obszaru kultury wydatkowano w Warszawie (łącznie ok. 16 mln zł) oraz w Białymstoku (łącznie ok. 10 mln zł), a najmniej w Kielcach (niecałe 80 tys. zł).

Podsumowanie

Partycypacja społeczna może dziś przybierać rozmaite formy, od produkcji partnerskiej, poprzez wikinomię i crowdsourcing, aż po budżet partycypacyjny. Ostatni z wymienionych, gdy jest wdrażany w sposób przemyślany i uwzględniający potrzeby społeczności lokalnej, może przekładać się na poprawę usług świadczonych przez władze miejskie, sprzyjać integracji społecznej i większej identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania oraz wpływać na podnoszenie poziomu lokalnej kultury politycznej [Pytlik 2017: 120].

Przeprowadzona analiza wykorzystania budżetu partycypacyjnego w zarządzaniu publicznym w 18 miastach wojewódzkich nie przynosi satysfakcjonujących rezultatów, jeśli chodzi o sektor kultury. Niewielka liczba projektów z tego obszaru wybranych do realizacji w poszczególnych edycjach budżetu (14% wszystkich projektów z lat 2013–2018), małe zaangażowanie mieszkańców w proces głosowania nad zadaniami z tego zakresu (nieprzekraczające 7% wszystkich oddanych głosów), a wreszcie niewielkie środki finansowe przeznaczone na ten cel (ok. 5% łącznej

wartości wszystkich budżetów partycypacyjnych w latach 2013–2018) nie pozwalają uznać budżetu partycypacyjnego za skuteczne narzędzie służące wzmocnieniu aktywnego udziału obywateli w życiu kulturalnym. Mimo że mechanizmy budżetu obywatelskiego stwarzają możliwość do podejmowania rozmaitych eksperymentów z partycypacją społeczną, działań na rzecz rozwoju widowni czy otwierania nowych przestrzeni dla rozwoju uczestnictwa w kulturze i edukacji kulturowej, badania dowodzą, że potencjał tego narzędzia nie jest do końca wykorzystany. Poza argumentami przytoczonymi w niniejszym opracowaniu, by odpowiedzieć na pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy, konieczne byłoby przeprowadzenie pogłębionych analiz motywacji zarówno instytucji kultury, które nie uczestniczą w przygotowywaniu projektów do budżetów partycypacyjnych, jak i „autorów” projektów do nich zgłaszanych. Uzasadniona byłaby także weryfikacja form promocji projektów kulturowych w budżetach partycypacyjnych, a wreszcie zbadanie potrzeb kulturalnych mieszkańców oraz kierunku ich rozwoju.

Bibliografia

- Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r.* (1994), Dz. U. nr 124 poz. 607.
- Izdębski H. (2007), *Od administracji publicznej do public governance*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1, s. 7–20.
- Kołodziej-Hajdo M. (2017), *Budżet partycypacyjny jako instrument zarządzania publicznego w koncepcji public governance na przykładzie miasta Krakowa*, „Studia Ekonomiczne”, t. 341, s. 159–170.
- Kowalska I. (2014), *Partycypacja społeczna w kształtowaniu budżetu jednostki samorządu terytorialnego – budżet partycypacyjny*, „Economics and Management”, nr 4, s. 108–122.
- Korolewska M., Marchewka-Bartkowiak K. (2015), *Budżet obywatelski jako przejaw aktywności społecznej – analiza doświadczeń na przykładzie jednostek samorządu terytorialnego*, „Studia BAS”, nr 4 (44): „Obywatelstwo i społeczeństwo obywatelskie w Polsce”, s. 123–140.
- Laskowska E. (2017), *Budżet partycypacyjny i jego rola na przykładzie miasta stołecznego Warszawy*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing”, nr 18 (67), s. 73–85.
- Leśniewska-Napierała K. (2017), *Budżet partycypacyjny jako narzędzie finansowania inwestycji w Łodzi*, „Studia Miejskie”, nr 25, s. 107–119.
- Matusiak J. (2016), *Elektroniczne budżety obywatelskie w największych miastach Polski*, „Studia Prawa Publicznego”, nr 1 (13), s. 129–147.
- Michalska-Żyła A., Brzeziński K. (2017), *Budżet partycypacyjny jako mechanizm współzrządzenia miastem*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K – Politologia”, t. 24 nr 2, s. 205–223.

- Ossowski S. (2017), *Budżet obywatelski jako forma partycypacji mieszkańców czy narzędzie PR urzędu? Przykład Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4, s. 145–158.
- Owsiak K. (2016), *Wykorzystanie wybranych narzędzi public governance przez jednostki samorządu terytorialnego w Polsce a wzrost partycypacji społecznej*, „Studia Ekonomiczne”, t. 294, s. 109–120.
- Partycypacja obywatelska*, <https://partycypacjaobywatelska.pl/> [odczyt: 30.09.2018].
- Polko A. (2015), *Models of Participatory Budgeting – the Case Study of Polish City*, „Journal of Economics & Management”, vol. 19, s. 34–44.
- Poniatowicz M. (2014), *Kontrowersje wokół idei budżetu partycypacyjnego jako instrumentu finansów lokalnych*, „Studia Ekonomiczne”, t. 198, cz. 1, s. 177–188.
- Potocki A. (2017), *Zależność samorządowych instytucji kultury w aspektach prawnoadministracyjnych*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny”, nr 40, s. 198–213.
- Pytlik B. (2017), *Budżet partycypacyjny w Polsce. Ewolucja i dylematy*, „Studia z Polityki Publicznej”, nr 1, s. 103–122.
- Rachwał M. (2013), *Budżet partycypacyjny jako nowa forma współdecydowania o finansach lokalnych*, „Przegląd Politologiczny”, nr 3, s. 173–185.
- Sempiak A. (2017), *Budżet obywatelski, jako instrument partycypacji społecznej w mieście Jelenia Góra*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości z siedzibą w Wałbrzychu”, t. 40, nr 1, s. 139–152.
- Sobol A. (2017a), *Budżet obywatelski jako narzędzie rozwoju lokalnego*, „Studia Ekonomiczne”, t. 316, s. 172–182.
- Sobol A. (2017b), *Mieszkaniec jako konsument i współtwórca oferty miejskiej*, „Studia Ekonomiczne”, t. 326, s. 138–148.
- Studencka K. (2017), *Budżet obywatelski w Katowicach i jego konsekwencje w przestrzennym zagospodarowaniu miasta*, „Budownictwo i Architektura”, t. 16 nr 2, s. 81–88.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (1990), Dz.U. nr 16 poz. 95.
- Zawadzka-Pąk U.K., Lotko E. (2017), *Motywacja mieszkańców polskich samorządów do angażowania się w proces budżetowania partycypacyjnego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 478: „Finanse i rachunkowość na rzecz zrównoważonego rozwoju – edukacja, etyka, innowacje. Finanse”, s. 444–454.
- Żelazna-Jochim D. (2017), *Idea partycypacji społecznej a ocena informacji publikowanych na stronach internetowych wybranych urzędów z województwa łódzkiego*, „Przegląd Nauk Ekonomicznych”, nr 27, s. 211–225.